

Matuska Márton*

Mit kell kutatnunk 1944/45 kapcsán?

*Csakugyan elérkezett a várva várt alkalom, s elkezdődik az 1944 végén, 1945 elején a Délvidéken lezajlott magyarirtás történetének tudományos feltárása?
Úgy tűnik, igen.*

Sólyom László magyar és Boris Tadić szerb államfő 2009. október 19-i budapesti találkozásukon bejelentették, hogy felkérlik a két ország tudományos akadémiait, alakítsanak közös bizottságot annak kivizsgálására, mi történt a második világháború utolsó hónapjaiban a Délvidéken élő magyarokkal.

Negyvenhat évi dermedt csend követte a tömegmészárlást. 1990-ben tört meg. Azóta, jórészt mi magunk, délvidéki magyarok keressük a választ a Mi történt velünk? kérdésre. Munkánknak köszönhetően ma már kezd közismertté válni, hogy a bevonuló partizán fegyveresek tömegirtást csaptak közöttünk, melynek során föltehetőleg több tízezer ártatlan lakost végeztek ki. Eddigi ismereteink szerint az összegyűjtött emberek kivégzését, szinte kötelezően kegyetlen kínzásuk előzte meg, majd a kivégzettek vagyonának szétzilálásával, a maradéknak pedig az elkobzásával folytatódott. Már akkor is, de a későbbiekben is a vérengzést az elkövetők és a hatalom képviselői, majd nyomukban a történészek is úgy állították be, mintha csupán háborús bűnösöket vontak volna felelősségre. Tömegmészárlásról nem lehetett beszélni egészen 1990 áprilisáig. A kérdést a nyilvánosság előtt, a ma már történelminek mondott VMDK vetette fel nem sokkal a megalakulása után, amikor egy kurta közleményben szinte ugyanazt az óhajt fogalmazta meg, mint napjainkban a két államfő. A VMDK a nyilvánosság színe előtt, a délvidéki magyarok napilapjában, a Magyar Szóban fordult április 20-án a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiához és a Magyar Tudományos Akadémiához, kérve tőlük az események tudományos kivizsgálását. A szerb akadémia nem válaszolt érdemben a felvetésre, a helyi magyarok azonban azóta – nem csekély eredménnyel – kutatják a véres eseményeket, amelyben az MTA is segíti őket.

* Matuska Márton, nyugalmazott újságíró, Magyar Szó, publicista, Újvidék

A két államfő kezdeményezését nekünk, itt, a Délvidéken élő magyaroknak is támogatnunk kell, sőt mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a bizottság csakugyan megalakuljon, és hogy munkáját a két állam és a két nemzet közös érdekének megfelelően végezze el.

Elodázhatatlan feladatunk, hogy alaposan készüljünk fel. Vizsgáljuk meg, mivel tudunk hozzájárulni a munka sikeréhez, fogalmazzuk meg célunkat, elvárásunkat, dolgozzuk ki a munkamódszerünket. Mérjük fel azonban azt is, hogy a kapott eredmény alapján milyen újabb feladataink támadnak. A magam részéről megkíséreltem felvázolni, hol és mit kell kutatni, illetve valójában mivel tudunk hozzájárulni a munka sikeréhez, figyelembe véve azt a nem csekély eredményt, amit az eddigi kutatások során elértünk. Elsősorban azokra a publikációkra lehet gondolni, amelyek hivatásos és amatőr kutatók munkájának eredményeként jelentek meg.

Mi legyen a kutatás célja?

Mi egyéb lehetne, mint az eseménysor teljes feltárása.

Ki kell tehát kutatni, mi történt a vajdasági magyarokkal a háború végi hónapokban, illetve még néhány hónappal utána is.

Várható eredményként az alábbi két alkotás létrejötte tűnik a leglogikusabbnak.

Az első, hogy leíró történelmi tanulmány készül az eseményekről. A tanulmány is két részre tagolódik.

A Egy átfogó, amely az egész országra, illetve a történések lezajlásának teljes területére vonatkozik, természetesen az általunk Délvidéknek nevezett tájegységre irányítva a legfőbb figyelmet. Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy a kutatás tárgyát képező eseményekre vonatkozó döntések Belgrádban születtek, illetve a központi hatalom hozta meg őket, akár ha nem is Belgrádban, s a likvidálási folyamat szálai is a központi irányító szervnél futottak össze. A későbbiek során a központi hatalom ügyelt arra, hogy a vérengzéssel senki se foglalkozhasson, de még csak ne is emlegethesse. Az előzőekből következik, hogy Belgrádban éppen úgy keresni kell az adatokat, a dokumentumokat, mint a vérengzéssel érintett terepen.

B Ugyanakkor elképzelhetetlen, hogy az egyes helységekből történetek ne képezzék ugyanilyen gondos és alapos vizsgálódás tárgyát. Sőt

tovább menve, s tekintettel arra, hogy a vérengzés kiterjedt a Drávaszögre, Szlavóniára és a Mura vidékére, ezeken a tájakon is folytatni kell kutatást. Mivel pedig ezek a részek ma Horvátországhoz, illetve Szlovéniához tartoznak, nem lehet teljes feltárásról beszélni, ha a vizsgálódást nem terjesztjük ki ezen országok levéltáaira is.

A második rész pedig abból fog állni, hogy elkészül az áldozatok összesítő és helységenkénti névsora.

Nem lesz mellékes hozadéka a kutatásnak, ha eredményeként meg lehet majd nevezni a bűnösöket. Természetesen itt is figyelembe kell majd venni a központi szervek és a hatalom csúcsán álló személyek szerepét éppen úgy, mint a helyiekét és a közbülsőekét.

Nem lehet majd a kutatás eredményének tekinteni, hanem inkább következményének, hogy a látókörbe kerülő és a már ismert helyeket emlékjelekkel kell majd ellátni. Természetesen azokra gondolunk, ahol a kivégzések, illetve azt megelőzően a kínzások folytak, s azokra, ahol a tömegsírok vannak vagy voltak. E helyek nagy része ismert, de eléggé nyilvánvaló, hogy vannak előttünk még ismeretlenek is. Némely tömegsírról például bizonyosan tudjuk, hol terülnek el, de vannak amelyekről csak sejtjük, hogy léteznek. A kezünkbe kerülő dokumentumok, az esedékes sírföltárások alapján majd bizonyosságot nyerhetünk az ilyen feltételezések felől, de feltételezhető, hogy teljesen új ismeretekhez is fogunk jutni. Bizonyosan sokan ismernek egyedi sírhelyeket is, ahol egy-egy kivégzett személy nyugszik, a tényfeltárás során ezeket is meg kell említeni, esetleg jelölni is. A már nem fellelhető tömegsírokról szólva magyarázatként megemlítjük, hogy például Újvidéken, tudomásunk szerint egyetlen tömegsír sem maradt meg. Pedig volt az egykori Kátyi-erdőben és környékén – több helyen is –, a Horgász-szigeten, a Guszek szállás néven ismert tanyánál, s másutt is. Hogy hova lettek, mi történt velük, azt más helyen már többen említették, de foglalkozni kell ezzel a ténnyel a szóban forgó jövőbeli tanulmányban is. A kutatás eredményétől függően majd ki lehet jelölni, hol hiányzik még megfelelő, méltó emlékjel. Mint közismert, több helyen van már ilyen, de igen sok helyről hiányzik még. Ilyen megjelöléseket kell végezni ott is, ahol nem hozzáférhető a tömegsír. Mint például Zomborban, mert fölébe épült a busz pályaudvar. Ugyancsak Zomborban úgyszintén meg kell jelölni, mint a kínzás egyik színhelyét a Krónics-palotát. De emléktábla kívánkozik a lerombolt magyar templomok helyére is, így például Csurogra és

Mozsorba. Ide tartozik az újvidéki emlékhely megjelölése is, hiszen a városban az átlagosnál nagyobb volt a kivégzettek száma, de mivel valószínű, hogy egyetlen tömegsír sem lelhető már fel, így tehát mégis az a legkézenfekvőbb, ha felépül a Futaki úti temetőben a Makovecz Imre által tervezett emléktorony.

Külön kell majd vizsgálni, mi történt azokban a helységekből, amelyeknek nem volt nagyobb számú magyar lakossága, de amelyekből ez a kevés is eltűnt. Ilyenre szolgáltat példát a Basahídon lezajlott eset. A férfiakat szinte kiirtották, a többiekét kiűzték a faluból. Ma már csak akkor tudunk ezekről a helyekről valami biztosat megtudni, ha az okmányok között találunk adatokat. Helybeli emlékező ugyanis nincs már.

Mit kell kutatni?

El kell dönteni, milyen áldozatok képezik a kutatás tárgyát?

Elsősorban azok, akiket a tömeges kivégzések idején likvidáltak. Köztudott, hogy a tömegirtás a Vörös Hadsereg tájunkra érkezésekor kezdődött, a katonai közigazgatás bevezetése után teljesedett ki, és nagyjából ennek megszűntéig tartott. Mivel azonban a haláltáborokba zártak helyzete még hónapok múltán sem enyhült, az ottani körülmények között élők közül a táborokban még továbbra is tömegesen pusztultak a rabok, nem lehet tehát a jelzett idő után esett áldozatokat kihagyni. Az is ismeretes, hogy kisebb mértékben ugyan, de a korábbi helyszíneken esetenként tovább folyt a likvidálás. A titói rendszer stabilizálása után pedig rendőri és bírósági esetek gyakran úgy fejeződtek be, mint a felelőtlen vérengzések idején, vagyis, hogy gyanúba fogottak egyszerűen eltűntek a hatóságok és az igazságügyi szervek kezén. Mindezekon felül, az 1945-ben, 1946-ban és még az 1947-ben lefolytatott bírósági perek végén meghozott ítéletek megalapozottságát is indokoltan kétségbe vonhatjuk, tehát kimondhatjuk, hogy ártatlan emberek is halállal lettek büntetve. Jogos az igény, hogy az ezen perekben elítélt némely személy esetében kezdeményezni kell a perújítást annak reményében, hogy az ártatlanul elítéltekről kideríthető a bűntelenség, s akadhat köztük olyan is, akit nem csupán mi magyarok, hanem a szerbek is hősként fognak majd tisztelni.

Hol kell kutatni?

Miután a két állam legfőbb méltósága kezdeményezte a kutatóbizottság felállítását, kézenfekvő abból a logikusan következő feltevésből kiindulni, hogy a majdani bizottság hozzá fog jutni minden releváns dokumentumhoz, amellyel nem csupán a két állam, hanem – mint fentebb már említettük – az azóta szétesett Jugoszlávia utódállamai közül Szerbián kívül Horvátország és Szlovénia rendelkezik. Okkal feltételezhető, hogy a volt Szovjetunió levéltáraiban is akad a magyarok elleni vérengzésre vonatkozó dokumentum. Az eddigi kutatások során igen sok forrás tanúsítja, hogy a Vörös Hadsereg tisztjei és katonái akadályozták a tömegmészárlást, amivel a két hadsereg – nevezetesen a Vörös és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg – felsőbb katonai szervei is foglalkoztak itt-ott, ennek pedig nyoma maradhatott az iratokban.

Eddigi ismereteink szerint az eseményekkel foglalkozó okmányokat az országon belül a Vajdaság területén és a Belgrádban őrzöttek között kell keresni.

Vannak ide vonatkozó feljegyzések az egyházi okmányokban is. Ide sorolhatóak mindenekelőtt az egyházi anyakönyvek, a Historia domusok, sematizmusok, levelezések s a korabeli naplófeljegyzések.

Az állami anyakönyvi hivatalok könyvei szintén a vizsgálódás tárgyát képezik.

Néhai Dr. Mészáros Sándor átvizsgálta a Jugoszláv Hivatalos Lap holtta nyilvánítási hirdetményeit, fel is dolgozta azokat. A könyvekben találtak szintén figyelembe veendőket. Ezzel kapcsolatban fontos lenne megtalálni azt az utasítást, amelynek alapján a holttanulmányügyi ügyben eljáró bíróságok, a hatalom által is ismert sorsú – negyvennégy végén vagy negyvenöt elején a partizánok által kivégzett – személy halála napját általában 1945 május kilencedike tájára tették. Ilyen utasítás feltehetőleg valamely belgrádi okmánytárban lelhető fel.

A korabeli napilapok – vajdaságiak és belgrádiak egyaránt – naponta közöltek híreket letartóztatásokról és kivégzésekről. E hírek gondos vizsgálata is hozzá tartozik a kutatáshoz.

A tömegirtás kezdetén a győztesek önteltségükben azt hitték, hatalmuk örök, szavuk pedig az örök igazság. Emiatt a tömeges kivégzésekről tájékoztatták a nyilvánosságot, sőt, hirdetményekben toborozták rá a nézőközönséget, s falragaszokon tették közzé a kivégzettek hosszú

névsorát. Nem kizárt, hogy ilyesmiről is akad a levéltárakban dokumentum.

A későbbi időkben, amikor már országszerte sorozatban gyártották a titói szemléletű történetfeldolgozásokat – ilyen volt például a Vojvodina u borbi című kiadványok sokasága – rengeteg hasznos adatot tartalmazó kiadvány jelent meg. Csak tudni kell olvasni a partizánok és kommunisták dicsőhimnusaival foglalkozó sorok között. Sok esetben megnevezik az ártatlanul kivégzetteket. Leírják ugyanis a kivégzés körülményeit, amiből ma kétségtelenül megállapítható, hogy a kivégzés áldozatai lényegében falusi lincselésben veszítették életüket.

Nem hagyható figyelmen kívül az a mintegy fél tucat magyar könyv, amelyek helyi kutatók gyűjtésének eredményét tartalmazzák, benne az áldozatok névsorával és a kivégzés történetével.

Közel két évtizedes az értesülés, hogy az ausztriai Klagenfurtban több menekült nyilatkozott hatósági szervek előtt a Jugoszláviában lezajlott mézszárlásokról. Nyilván őrzik még ott ezeket a kihallgatási jegyzőkönyveket. S ha Klagenfurtban volt ilyen, utána kell nézni, volt-e más menekülttáborokat működtető városban.

Kik végezzék a kutatást?

A két államfő megjelölte, hogy a tudományos akadémiákra fog tartozni a munka. Ez csak természetes. Elképzelésünk szerint azonban sok más szervezetet és szervet, kutatót is be kell majd vonni.

Nem szólhatunk bele, kit fog majd kijelölni a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, és kit a Magyar Tudományos Akadémia. Tudomásunk van arról, hogy az MTA-nak több olyan tudósa is van, aki foglalkozott a témával. Illetékes szervek vagy személyek nyilván fel fognak kérni általuk arra érdemesnek ítélt kutatót, hogy vegyen részt a munkában. Szerbiában ismerünk olyan tudósokat, akik tagadják, az egész vérengzés történetét. Annyi elvárásunk természetesen lehet, hogy ne ilyet nevezzenek ki a kutatócsoportba.

A Vajdaságban két magyar tudományos társaságunk működik. Újvidéken a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Szabadkán pedig a Magyarságkutató Tudományos Társaság. Mindkettőnek hatáskörébe tartozik a feladat és mindkettőnek a tagjai között található kutatók, akik

már eddig is foglalkoztak ezzel a kérdéskörrel. Vannak köztük hivatásos, képzett történészek. Nem hagyhatók ki a munkából.

Ha nem is vonják be a munkába amatőr kutatóinkat, de figyelembe kell venni többek munkájának az eredményét. Azokét ugyanis, akik a helyi történetek valamelyikét dolgozták fel, s akik kivétel nélkül mindannyian szolgáltak az áldozatok névsorával.

Csak az idej, 2009. esztendőben vetődött fel a tömegsírok meghatározásának a kérdése. Korábban senki sem foglalkozott külön ezzel, hanem a kutatók többek között ezzel is. Természetesnek tartható, hogy az eredményeket számba kell vennie a majdani tudományos kutató csoportnak. Lapjaink sok hasznos adattal szolgálhatnak. A kutatást nem lehet elképzelni sírfeltárás és az ezzel járó egyéb feladat elvégzése nélkül. Ide természetes külön szakértőkre van szüksége a kutató csoportnak. A munka akkor lesz teljes, ha minden ismert tömegsírt föltárunk. Nem lesz azonban fölösleges, ha kidolgozunk valamilyen sorrendet, meghatározzuk hol kellene kezdeni a föltárást.

Hogyan készüljünk föl?

A fenti gondolatok nem azzal a szándékkal íródtak le, hogy kötelező irányt szabjunk vele a munka menetéhez, hanem inkább csupán azzal, hogy az ügy iránt érdeklődők figyelmét az igen időszerűvé vált lehetőségre. Éppen ezért hamarosan egyeztetnünk kellene, hogy közös véleményt alakíthassunk ki, amivel majd befolyásolhatjuk a munka menetét és, természetesen, annak végkimenetelét.